

Tajne nauczanie w latach okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945 na terenie powiatu proszowickiego

Zebrane i opracowane przez Edwarda Widłaka, emerytowanego nauczyciela

Zaledwie umilkły działa na polach bitew, na obszarze Państwa Polskiego w 1939 roku, a już okupant hitlerowski przystąpił do akcji wynaradawiającej. Władze niemieckie dokonują rozstrzeliwań i osadzania w obozach koncentracyjnych tych wszystkich, którzy mogliby im w akcji wynaradawiającej przeszkodzić. Ostrze nienawiści hitlerowskiej zwrócone zostało do wszystkiego co polskie, a przede wszystkim przeciw inteligencji polskiej z profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego na czele. Gina najwięksi nasi naukowcy, niszczy się dobytek kulturalny Polski: biblioteki, muzea, pomniki naszej przeszłości. Zamknięte zostały szkoły wyższe i średnie. Dla „narodu niewolników”, jakimi mieli być Polacy, wystarczyć miało szkolnictwo podstawowe z okrojonym do minimum programem nauczania, bez nauki historii i geografii, pozbawionych pomocy naukowych i podręczników. Jedynym „podręcznikiem” dozwolonym był, wydawany przez władze okupacyjne, „Ster”. Młode pokolenie miało zapomnieć o swoim narodowym pochodzeniu. Przeciw tej wrogiej akcji wynaradawiającej stanęło patriotyczne nauczycielstwo polskie, uzbrojone w ideę miłości ojczyzny i narodu. Już od pierwszych dni okupacji rozwijać zaczynają się punkty tajnego nauczania na terenie całej Polski. W powiecie proszowickim tajne nauczanie odbywało się:

- a) w ramach szkoły jawnej
- b) w tajnych kompletach pozaszkolnych.

Tajne nauczanie w ramach szkoły jawnej odbywało się w ten sposób, że część poszczególnych lekcji przeznaczano na podawanie wiadomości z historii i geografii. Nauka w tajnych kompletach odbywała się w salach szkolnych, a najczęściej w mieszkaniach prywatnych nauczycieli lub uczniów. Podręczniki zdobywano w różny sposób. Zbierano stare podręczniki leżące bezużytecznie w domach prywatnych lub zakupowano u patriotycznych antykwariuszy (np. na ulicy Szpitalnej w Krakowie). Nowe podręczniki drukowano w tajnej drukarni w Miechowie, a rozprowadzeniem ich zajmował się ówczesny nauczyciel z Miechowa – **St. Pogoda**.

Tajnym nauczaniem na poziomie szkoły powszechnej objętych zostało w powiecie proszowickim około 7000 dzieci, a na poziomie gimnazjum ogólnokształcącego około 600 młodzieży. Pierwsze komplety tajnego nauczania na terenie powiatu proszowickiego powstały w Proszowicach, Nowym Brzesku, Grębocinie, Smoniowicach i Żębocinie. Organizatorem tajnego nauczania w Proszowicach i okolicy był **Wacław Pelc**, członek Tajnej Komisji Oświaty, a zarazem prezes Tajnego Ogniska ZNP, kierownik Szkoły Powszechnej w Proszowicach. Tajne nauczanie w ramach szkoły jawnej prowadzone było w Proszowicach od września 1939 roku aż do chwili wyzwolenia w 1945 roku. Prowadzone było na poziomie szkoły powszechnej, oparte na przedwojennych programach. Tajne nauczanie na poziomie gimnazjum ogólnokształcącego prowadzone były od października 1939 roku w trzech kompletach. Lekcje odbywały się w mieszkaniach prywatnych, gdyż sale lekcyjne zajęte były przez władze okupacyjne. Nauczycielami w kompletach gimnazjalnych byli: **Wacław Pelc**, jego żona **Leokadia Pelc**, **Helena Majewska**, **Kazimiera Bujakowska**, **Zofia Bujakowska**, **Jan Bujakowski**, **ks. Piotr Styczeń**, **ks. Józef Rybczyk** oraz **Leopold Bochnak** – major wojska polskiego.

W Nowym Brzesku prowadzone było tajne nauczanie w zakresie I i II klasy gimnazjum ogólnokształcącego od 1 października 1939 roku. Nauka odbywała się w salach szkolnych. W okresie od 1940 roku do połowy 1942 roku tajną naukę prowadzono w domach prywatnych indywidualnie, a od września 1942 roku lekcje znów odbywały się w salach lekcyjnych. W godzinach nauki tajnej w klasach od strony dziedzińca odbywała się nauka gry na skrzypcach, której bywało przysłuchiwali się nieraz Niemcy, przypadkowo znajdujący się na terenie Nowego Brzeska, a w dalszych salach w tym czasie kontynuowano tajne nauczanie. Oprócz kompletów gimnazjalnych odbywało się również douczanie historii i geografii w zakresie szkoły powszechnej. Tajne nauczanie prowadzili nauczyciele: **Stanisław Szymacha, Jan Szymacha, Tadeusz Klimek i Józef Póltorak**. W tajnych kompletach uczyli: **Józef Barański i Władysław Sroga**.

Tab. 1 Tajne nauczanie w Nowym Brzesku

Rok szkolny	Rodzaj tajnego nauczania					
	W ramach szkoły jawnej			W tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
IX-XII 1939	4	6	35	2	6	20
I-VI 1940	6	3	2	6	3	10
1940/41	4	2	6	10	3	8
1941/42	10	3	5	10	3	7
1942/43	10	6	10	10	4	12
1943/44	10	3	20	10	6	34
1944/45 do wyzwolenia	5	3	10	5	6	36

W Grębocinie tajna nauka odbywała się w ramach szkoły jawnej i w tajnych kompletach na poziomie klas V-VII szkoły powszechnej na podręcznikach znajdujących się w domach prywatnych. Nauczanie odbywało się w mieszkaniu nauczyciela, gdyż szkoła była objęta obserwacją okupanta. Często odbywały się rewizje. W końcu kierownik musiał się ukrywać, gdyż groziło mu aresztowanie. Klasę VII ukończyło 74 uczniów, a z tych około 50 mogło kontynuować po wyzwoleniu naukę w szkołach średnich. Szkoła jawna miała 6 klas.

Tab. 2 Tajne nauczanie w Grębocinie

Rok szkolny	Rodzaj tajnego nauczania					
	W ramach szkoły jawnej			W tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
IX-XII 1939	3	3	102	2	6	12
I-VI 1940	6	3	110	5	6	14
1940/41	10	3	108	10	6	20
1941/42	10	3	80	10	6	16
1942/43	10	3	65	10	6	18
1943/44	10	3	78	10	6	26
1944/45 do wyzwolenia	-	-	-	3	6	42

W Żębocinie tajne nauczanie prowadzone było w tajnych kompletach w latach 1939 – 1941 w zakresie szkoły powszechnej, a w latach 1943 do wyzwolenia – w zakresie gimnazjum ogólnokształcącego. Warunki nauczania były okropne. Nauka odbywała się w prywatnej kuchni miejscowego gospodarza, ciemnej, pełnej pary. W tajnych kompletach uczyli: **Leopold Krzyk, Stanisław Krzyk, Piotr Kaszycki, Władysław Stolarczyk, Władysław Szymańczyk, Marian Rymkiewicz.**

Tab. 3 Tajne nauczanie w Żębocinie

Rok szkolny	Nauczanie w tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
IX-XII 1939	4	6	2 – poziom szkoły powszechnej
I-VI 1940	6	6	2 – poziom szkoły powszechnej
1940/41	10	6	3 – poziom szkoły powszechnej
1941/42	-	-	-
1942/43	-	-	-
1943/44	10	6	2 – poziom gimnazjalny
1944/45 do wyzwolenia	5	6	2 – poziom gimnazjalny

Kierownik szkoły, Piotr Kaszycki był przewodniczącym Tajnej Komisji Oświaty w gminie Kowala. Bywał obecny przy egzaminach tajnych kompletów.

W 1940 roku uruchomione zostało tajne nauczanie w Igołomii w tajnych kompletach na poziomie szkoły powszechnej, a od 1941 roku prowadzony był komplet gimnazjalny. Nauka odbywała się częściowo w salach szkolnych, częściowo w mieszkaniach prywatnych. Nauka odbywała się pod stałą groźbą odkrycia, gdyż w tej miejscowości był majątek ziemski pod zarządem niemieckim, a niedaleko, w Pobiedniku Małym było lotnisko, więc Niemcy stale przechodzili przez wieś. W tajnych kompletach uczyli: **Wacław Górecki, Ludwika Rydz i Włodzimierz Kleniewski**. Poza tym w jednostkowym tajnym nauczaniu brali udział: **Eugenia Smagacz, Genowefa Iwaniuk i Janina Korol**.

Tab. 4 Tajne nauczanie w Igołomii

Rok szkolny	Nauczanie w tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
I-VI 1940	6	6	12
1940/41	8	6	8
1941/42	8	6	14
1942/43	8	6	17
1943/44	8	6	21
1944/45 do wyzwolenia	5	6	47

W 1941 roku naukę w tajnych kompletach rozpoczęto w Dobranowicach, Koniuszy, Wrocimowicach i Wawrzeńczycach. W Dobranowicach uruchomione zostały komplety na poziomie szkoły powszechnej. Wszyscy uczniowie w liczbie 15 posługiwali się podręcznikami przedwojennymi. W 1943 roku otwarte zostały komplety w zakresie I klasy gimnazjum ogólnokształcącego. Nauka odbywała się częściowo w budynku szkolnym, a częściowo w domach prywatnych. Uczyli: **Stanisław Krzyk, Irena Krzyk i Leopold Krzyk.**

Tab. 5 Tajne nauczanie w Dobranowicach

Rok szkolny	Nauczanie w tajnych kompletach			
	Poziom	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
1941/42	Szkoła podstawowa	10	5	15
1942/43	Szkoła podstawowa	10	5	14
1943/44	Gimnazjum ogólnokształcące	11	6	14
1944/45 do wyzwolenia	Gimnazjum ogólnokształcące	5	6	12

W Koniuszy otwarto tajny komplet gimnazjum ogólnokształcącego w roku szkolnym 1941/42, a w następnym roku także tajną naukę w zakresie klasy VII. Opierano się całkowicie na programach przedwojennych. Uczniowie byli zaopatrzeni w podręczniki, które zdobywano potajemnie w antykwariatach w Krakowie. Pomocy szkolnych, oprócz map, nie było. Uczniowie przychodzili pojedynczo z zachowaniem wszelkich ostrożności. Nauka odbywała się w małym pokoiku w suterenie budynku szkolnego. W okresie zajęcia szkoły przez wojska niemieckie, nauka odbywała się w mieszkaniach uczniów, co kilka dni u innego. W czasie jednego egzaminu Komisja musiała dwa razy uciekać w żyto, ponieważ w tym czasie do szkoły zjechało gestapo. W Koniuszy było formalnie tajne gimnazjum. Prowadzone było przez wysiedlonego ze Śląska **mgr Franciszka Kruczałę**, ówczesnego kierownika szkoły w Koniuszy. Tajnym nauczaniem zajmowali się: **Franciszek Kruczała, Władysław Widlak, Marian Puz, Irena Więckowska, Janina Odemska**.

Tab. 6 Tajne nauczanie w Koniuszy

Rok szkolny	Klasa VII szkoły podstawowej			Komplety gimnazjum ogólnokształcącego		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
1941/42	-	-	-	10	3	10
1942/43	8	5	15	10	6	18
1943/44	10	5	12	10	6	32
1944/45 do wyzwolenia	3	5	8	5	6	28

W Wawrzeńczycach tajne nauczanie prowadzone było od 1941 roku do chwili wyzwolenia w styczniu 1945 roku. Były to tajne komplety gimnazjalne i 2-letnie kursy handlowe. Uczyli w nich: **Franciszek Pycia, Maria Wesołowska, Jadwiga Sonik, Franciszek Dziadoń** oraz dwóch **Karbowniczków**, wysiedlonych z Poznania. Lekcje odbywały się w szkole powszechnej oraz w mieszkaniu Karbowniczka. Prowadzone były również tajne kursy sanitarne przez **Jana Kuboka**, Polaka pochodzenia czeskiego.

We Wrocimowicach rozpoczęto tajną naukę w kompletach z zakresie klasy VII szkoły podstawowej w roku 1941 i prowadzono ją przez 2 lata. W 1943 roku otwarto również tajne komplety gimnazjalne, które prowadzone były do chwili wyzwolenia w styczniu 1945 roku. Z powodu braku podręczników i pomocy naukowych lekcje prowadzone były metodą pamięciową. Jesienią i wiosną lekcje odbywały się w szkole, a zimą, z powodu braku opału,

w mieszkaniach prywatnych lub u kierownika szkoły. Tajną naukę zorganizował i prowadził **Stanisław Towarek** oraz 2 nauczycieli, o których brak bliższych wiadomości.

Tab. 7 Tajne nauczanie we Wrocimowicach

Rok szkolny	Komplety tajnego nauczania				
	Zakres	Ilość miesięcy	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Ilość nauczycieli
1941/42	Klasa VII	9	5	2	1
1942/43	Klasa VII	9	6	7	1
1942/43	I klasa gimnazjum	9	6	5	1
1943/44	I i II klasa gimnazjum	9	6	11	2
1944/45 do wyzwolenia	I, II, III klasa gimnazjum	5	6	23	3

W Glewcu tajne nauczanie rozpoczęte zostało w roku szkolnym 1941/42 w ramach szkoły jawnej. Oprócz tego od roku szkolnego 1943/44 prowadzone były tajne komplety gimnazjalne. Komplet klasy VII pobierał naukę zaraz po lekcjach w szkole, a czasie zimy, z powodu braku opału, w mieszkaniu prywatnym, w trzech sąsiednich wsiach. Gdy w sierpniu 1944 roku szkołę zajął oddział partyzancki, to lekcje wszystkie odbywały się w domach prywatnych. Wszystkie komplety posiadały podręczniki i korzystały ze szkolnych pomocy naukowych wyciągniętych z ukrycia. W tajnym nauczaniu brali udział: **prof. dr Jan Kulpa**, **Jan Gluziński** – kierownik szkoły i **Franciszek Tomczyk**.

Tab. 8 Tajne nauczanie w Głowcu

Rok szkolny	Klasa VII w ramach szkoły jawnej			Tajne komplety gimnazjalne		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
1941/42	9	6	6	-	-	-
1942/43	9	6	9	-	-	-
1943/44	-	-	-	11	6	7
1944/45 do wyzwolenia	-	-	-	4	6	36

W Klimontowie tajne nauczanie prowadzone było w szkole jawnej w zakresie szkoły powszechnej, a komplety gimnazjalne pobierały naukę w mieszkaniach prywatnych. Tajne komplety prowadzili: **Franciszek Szopa, Paulina Szopa i Józef Staniszewski.**

Tab. 9 Tajne nauczanie w Klimontowie

Rok szkolny	W ramach szkoły jawnej			W tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
1942/43	10	6	230	10	6	5
1943/44	10	6	235	10	6	6
1944/45 do wyzwolenia	10	6	240	10	6	13

W Ostrowie tajne nauczanie prowadzone było w ramach szkoły jawnej w zakresie szkoły powszechnej. Nauka w tajnych kompletach odbywała się w mieszkaniach prywatnych. Uczyli: **Bolesław Ziółek, Helena Ziółek, Adela Kopel i Bolesław Zbyszewski.**

Tab. 10 Tajne nauczanie w Ostrowie

Rok szkolny	W ramach szkoły jawnej			W tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
1942/43	8	2	75	10	5	4
1943/44	8	2	73	10	5	8
1944/45 do wyzwolenia	5	2	78	5	6	6

W Koczanowie prowadzone było tajne nauczanie w kompletach gimnazjalnych. Nauka odbywała się w godzinach wieczornych w prywatnym mieszkaniu u nauczyciela. Używano starych podręczników. Uczyli: **Franciszek Szyja** i **Tomasz Matkowski**.

Tab. 11 Tajne nauczanie w Koczanowie

Rok szkolny	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Klasy
1942/43	10	6	3	I
1943/44	10	6	4	II
1944/45 do wyzwolenia	4	6	4	III

W Pałecznicy w ramach szkoły jawnej prowadzona była cała szkoła według programów przedwojennych. Szkoła znajdowała się w miejscowości odległej od miast i trudno dostępnej ze względu na zły stan dróg. Przez cały okres okupacji nie było ani jednej kontroli, nie było więc obawy prowadzenia nauki. Przedmiotów zakazanych nie wpisywało się do dzienników lekcyjnych. W wypadku przyjazdu Niemców do wsi zmieniano tylko temat lekcji. Dzieci korzystały ze starych podręczników. Jedynie komplet I klasy gimnazjum prowadzony był tajnie. Komplet korzystał z sali szkolnej. Nauka odbywała się wieczorami. O nauczycielach uczących w szkole jawnej brak wiadomości. W tajnych kompletach uczyło 4 nauczycieli, z których tylko o 3 są informacje. Uczyli: **Józef Majeranowski**, **Antonina Tomaszewska** i **Apolonia Darek**.

Tab. 12 Tajne nauczanie w Palecznicy

Rok szkolny	Rodzaj tajnego nauczania					
	W ramach szkoły jawnej			W tajnych kompletach		
	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów	Miesiące w roku	Dni w tygodniu	Ilość uczniów
IX-XII 1939	3	5	447	-	-	-
I-VI 1940	4	5	452	-	-	-
1940/41	10	5	380	-	-	-
1941/42	10	5	340	-	-	-
1942/43	10	5	353	-	-	-
1943/44	10	5	347	8	5	20
1944/45 do wyzwolenia	5	5	326	5	4	12

W 1944 roku zorganizowane zostało tajne nauczanie w Stręgoborzycach w zakresie gimnazjum. Nauczanie tego kompletu trwało od 10 lipca do 27 grudnia 1944 roku. Do klasy I uczęszczało 7 uczniów, do klasy II – 4 uczniów, do klasy III – 3 uczniów. W powyższych kompletach uczyły następujące osoby:

1. **Zygmunt Siódmak** – kierownik kompletu, uczył historii w klasach I-III po 3 godziny tygodniowo, języka niemieckiego po 4 godziny tygodniowo oraz łaciny po 4 godziny tygodniowo.
2. **Alicja Bryła** – nauczycielka, uczyła w klasie I i II przyrody po 3 godziny tygodniowo oraz geografii w klasie I, II, III po 4 godziny tygodniowo.
3. **prof. Kazimierz Sosnowski** uczył języka polskiego w klasach I-III po 5 godzin tygodniowo
4. **Zygmunt Siemienieć** – student Akademii Górniczej uczył fizyki w klasie III po 3 godziny tygodniowo oraz matematyki w klasie I, II, III po 4 godziny tygodniowo.

Komplet podlegał Tajnej Komisji Oświaty i Kultury. Komisje tworzyli: **prof. dr Jan Kulpa** – wizytator na południową część powiatu proszowickiego, **Wacław Górski** – kierownik szkoły w Igołomii, **Franciszek Pycia** – nauczyciel z Wawrzeńczyc, **Bryła Franciszek** - kierownik

szkoły w Stręgoborzycach. Od dnia 15 września 1944 roku do końca lutego 1945 roku odbywał się w szkole w Stręgoborzycach tajny Kurs Spółdzielczy, który prowadził **Franciszek Dziadoń** – z zawodu skarbowiec. Kurs zorganizowało Stronnictwo Ludowe. Wykładano następujące przedmioty: spółdzielczość, korespondencja handlowa, arytmetyka handlowa, towaroznawstwo, księgowość, geografia gospodarcza, maszynopisanie. Na zajęciach wykorzystywano 2 maszyny do pisania. (...) Na kurs uczęszczało 41 osób.

Południowa część powiatu wizytowana była przez tajnego wizytatora **prof. dr Jana Kulpę**, natomiast północna część powiatu – przez **prof. Stefana Żytka**.